

Arhive pierdute. Cauze și consecințe

CONSTANTIN BRĂTESCU

Studiile dedicate distrugerilor de arhive sunt puține în literatura de specialitate din România, iar apariția lor s-a petrecut în acele momente în care îngrijorarea arhiviștilor Statului, singurii îndrituiți să vegheze la aplicarea legislației, a atins apogeul. Ele se bazează pe cunoașterea unui fenomen, în derulare mai lentă sau mai accentuată, care, sub privirile pasive ale societății civile, duce inevitabil la sărăcirea continuă a zestrei documentare a țării.

În cele ce urmează ne vom opri la acele stări de lucruri petrecute în Arhivele Caraș-Severinului, uneori chiar bănățene, unele dintre exemple și cauze putând fi întâlnite, întâmplător sau nu, și în alte județe, prilej cu care încercăm să declanșăm o dezbatere mai largă pe această temă.

În primul rând, am apelat la prezentarea pe care a făcut-o Ioachim Miloia asupra Arhivelor bănățene, utilizată și de Constantin Moisiu în valorosul său studiu intitulat *Problema arhivelor românești*¹. În momentul redactării studiului său, reputatul om de cultură bănățean îndeplinea funcția de director al Muzeului Banatului din Timișoara, sensibilizat fiind de Arhivele Statului din București ca să organizeze o direcție regională a acestei instituții și în Banat.

În al doilea rând, am avut în vedere un studiu de referință, publicat în anul 1946, privind cauzele distrugerilor de arhive la nivel național între 1938-1946, ani care includ cea de-a doua conflagrație mondială, cât și primii ani de ocupație sovietică, aceasta din urmă coroborată cu vidul de autoritate al instituțiilor Statului, provocat din interior, dar, și din exterior, începând cu luna septembrie 1944. Acest studiu aparține regretatului arhivist Ion Mărcuș și este o adevărată radiogramă a stării arhivelor românești din acel moment².

În al treilea rând, m-a îndemnat la acest demers, nu tocmai ușor, apelul de suflot al Academiei Române – Filiala Cluj, din 5 septembrie 1949, somnat de academicianul Emil Petrovici, de reputatul istoric și arhivist David Prodan și de secretarul acesteia, Tiberiu Popovici, apelul fiind redactat de David Prodan, care reușise să introspecteze relația dintre creatorii și deținătorii de documente, pe de o parte, și de distrugătorii de documente, pe de altă parte, într-un moment în care proletcultismul și anularea marilor valori ale trecutului nostru erau înlocuite cu altele impuse și străine neamului românesc. Redăm din acest apel doar un pasaj

¹ În „Revista Arhivelor”, vol. III (nr. 6-8), 1936-1937, p. 12-13 și, respectiv, Ioachim Miloia, *Arhivele Banatului*, în același număr al revistei citate, p. 79-93.

² Ion Mărcuș, *Ceva despre distrugerile de documente. Aspecte și sugestii*, în „Revista Arhivelor”, vol. VII, nr. 1, 1946, p. 74-84.

ce cuprinde câteva îndemnuri oricând valabile: „Păstrați deci cu cea mai mare grijă arhivele, nu le nimiciți, nu le înstrăinați, feriți-le de primejdii, de umezeală, de foc, păstrați-le în locuri potrivite, încredințați-le la arhivari pricepuți, conștiincioși, care să le îngrijească și să răspundă de ele. Pentru administrarea arhivelor mai importante căutați cunoscători, oameni de cultură, specialiști în istorie (profesori locali), arhiviști...”³. Apelul sublinia necesitatea respectării stricte a Legii pentru organizarea Arhivelor Statului din 15 iulie 1925 și obligația de a apela la specialiștii acestei instituții atunci când trebuia luată vreo decizie în legătură cu soarta arhivelor. În mod firesc apelul trăgea și un semnal de alarmă: „Procedând altfel veți produce pagube imense, ireparabile și statului și științei”.

În al patrulea rând, starea arhivelor din perioada 1989-1997, atitudinea unora sau altora față de documentele create anterior sau chiar de cele curente, abandonul de arhive, distrugerile voite și interesate au fost alte cauze care – îndurerându-ne – ne-au îndemnat la reactualizarea unui asemenea subiect de o delicatețe și acuitate deosebite.

În cele ce urmează, nu ne-am propus să facem o analiză a tuturor cauzelor care au determinat în secolul nostru distrugerea și pierderea unor fonduri arhivistice foarte importante, ci le-am reținut doar pe acelea care au depins de anumite evenimente, de factorii decizionali, de înșiși creatorii de documente sau de mentalități dăunătoare.

I. Momente importante de ordin politico-militar care au permis distrugeri sau mutări de arhivă în afara hotarelor naționale

1. *Evenimentele din toamna anului 1918.* Stările revoluționare din lunile octombrie-noiembrie 1918 din Banatul de Sud au favorizat, în primul rând, distrugerea unor arhive ale secretariatelor (notariatelor) cercuale, locul în care se consemnau și datoriile locuitorilor, mai ales în ceea ce privește plata dărilor. Aceleași arhive, îndeosebi documentele create între 1914-1918, puteau compromite pe unii notari și primari, care, cu bună știință, nu au achitat ajutoarele acordate familiilor celor aflați pe front, văduvelor și orfanilor de război. Iată din ce cauze, în anul 1930, Prefectura județului Caraș era informată de prim-pretorul plasei Moldova-Nouă că toate arhivele autorităților administrative din plasă au fost distruse „în revoluție”⁴. Arhivele similare fuseseră distruse cu ocazia acelorași evenimente și la notariatele cercuale Vrăniș și Vrani din plasa Oravița, Dognecea din plasa Bocșa, Brebu și Călnic din plasa Reșița⁵. Se impune a fi amintită și soarta identică pe care a avut-o Arhiva de stare civilă a localității Comorăște, care a creat imense greutăți

³ D.J. Caraș-Severin A.N., fond Pretura plasei Sacu, dosar 11/1949, f. 68.

⁴ *Ibidem*, fond Prefectura județului Caraș, dosar 5/1930, f. 5.

⁵ *Ibidem*, f. 4, 14-16 și 22.

autorităților locale în perioada următoare⁶. Nici unele arhive școlare nu au fost scutite de distrugere, precum cea a școlii din satul Crivina de Jos, plasa Sacul⁷.

În deplină legătură cu evenimentele din toamna anului 1918 este și incendierea și distrugerea completă a arhivei Oficiului de sare din Caransebeș, „*cel mai important (fond arhivistic – n.n.) din partea de sud a Banatului*”, după aprecierea lui Ioachim Miloia⁸.

Nici arhivele de cadastru nu au fost scutite de distrugere. În anul 1922, Consiliul Comunal Ezeriș, plasa Reșița, a hotărât să suporte cheltuielile de refacere a cadastrului comunei⁹, căci lipsa unor asemenea izvoare cartografice provoca greutăți în aplicarea Legii de reformă agrară.

Este cunoscut faptul că în Banat autoritățile maghiare nu și-au încetat activitatea la 1 Decembrie 1918, ele colaborând chiar foarte bine cu trupele sârbești (până spre mijlocul anului 1919) pentru a împiedica participarea românilor la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și apoi instalarea autorității poporului român. Cu puțin înainte de părăsirea Banatului, trupele maghiare dislocate în Timișoara au luat cu sine „*arhiva militară mai nouă*” și biblioteca aparținând Cazinoului Militar din localitate, „*foarte bogată în publicațiuni cu caracter militar și istoric, apoi în hărți*”¹⁰.

2. *Ocupația sârbească asupra Banatului* (noiembrie 1918 – primăvara anului 1919) a avut ca efect – printre altele – confiscarea unor arhive și transportarea acestora în Serbia, cu consecințe negative asupra bunei desfășurări a unor activități de ordin practic în județele bănățene. Ioachim Miloia, pe baza investigațiilor făcute pentru studiul său, preciza că din Timișoara armata de ocupație sârbească a transportat pe teritoriul Serbiei Arhiva județeană, Arhiva cadastrului și cea a administrației financiare¹¹. Lipsa documentelor cadastrale a determinat întârzierea aplicării Legii de reformă agrară, mai ales pe domeniile Societății U.D.R. Problema confiscărilor de arhive făcute de către armatele sârbești l-a preocupat și pe Constantin Moisil, care sublinia în studiul său faptul că materialele documentare proveneau din secolul al XVIII-lea (Arhiva județeană și cea cadastrală). Din Timișoara a fost trimisă în Serbia și Arhiva militară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar din Oravița „*au ridicat bogata arhivă a administrației minelor, de o valoare capitală pentru istoria exploatărilor miniere din această regiune*”¹².

⁶ D.J. Timiș A.N., fond Prefectura județului Severin, dosar 221/1920.

⁷ D.J. Caraș-Severin A.N., fond Pretura plasci Sacu, dosar 11/1949, f. 3.

⁸ Ioachim Miloia, *loc.cit.*, p. 89.

⁹ D.J. Timiș A.N., fond Prefectura județului Severin, dosar 93/1922.

¹⁰ Ioachim Miloia, *loc.cit.*, p. 86.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Constantin Moisil, *Problema arhivelor românești*, în „*Revista Arhivelor*”, vol. III (nr. 6-8), 1936-1937, p. 18.

Înstrăinarea Arhivei de cadastru aflată la Timișoara a impus un efort deosebit din partea Inspectoratului Geodezic local, pentru refacerea treptată a acestui bogat material documentar. La 6 decembrie 1922, inspectoratul sus-amintit a solicitat de la Primăria orașului Caransebeș hărțile cadastrale pe care le deținea, în vederea copierii, pentru a umple golul creat de armata sârbească¹³. Din corespondența purtată de Prefectura județului Severin cu autoritățile administrative din subordine, între anii 1922-1928, rezultă că armata sârbească și-a însușit în plus registrele de stare civilă și diverse roluri¹⁴. Până în anul 1937 nu fusese cedat Statului român nici un document dintre cele confiscate, însă se puneau oarecare speranțe în aplicarea corectă a Convenției încheiate cu Iugoslavia¹⁵.

3. *Arhivele în perioada de guvernare a mișcării legionare.* Selecționări sau trieri ale arhivelor instituțiilor de Stat, fără a fi asigurată îndrumarea din partea specialiștilor Arhivelor Statului, au fost numeroase între anii 1925-1940. În timpul guvernării legionare s-a inițiat însă o acțiune de „selecționare” a arhivelor, „registre și tot felul de imprimate scoase din uz, scrise sau nescrise”, în conformitate cu Decretul-lege nr. 32, din 11 ianuarie 1941, care trebuiau puse în mod gratuit la dispoziția Comandamentului legionar al materiilor prime¹⁶. Nu cunoaștem dacă un asemenea decret a fost aplicat, având în vedere și timpul scurt dintre data emiterii lui (11 ianuarie 1941) și înăbușirea revoltei armate legionare din 21-23 noiembrie 1941. Cunoaștem însă un precedent, prin ordinul emis la 13 noiembrie 1940 de primarul orașului Caransebeș, conform căruia toate serviciile și birourile Primăriei erau obligate să adune „hârtia nefolosibilă”, aceasta urmând a fi pusă la dispoziția mișcării legionare prin „Frații de Cruce”¹⁷. Ne rețin însă atenția termenii: „hârtie nefolosibilă”, „registre”, „tot felul de imprimate scoase din uz scrise și nescrise” și vom înțelege – aplând la varietatea de asemenea documente – că trierea necontrolată se putea extinde, datorită unor funcționari zeloși, asupra documentelor cu caracter fiscal și chiar asupra registrelor de procese-verbale ale consiliilor comunale sau comisiilor interimare, ultimele reflectând activitatea executivă în domeniul administrației locale.

4. *Soarta arhivelor în perioada celui de al doilea război mondial.* Cel de al doilea război mondial a secerat multe vieți omenești și a cauzat pagube materiale fără precedent, atât persoanelor fizice, comunităților, cât și persoanelor juridice. Pierderi imense, irecuperabile – având în vedere valoarea lor de unicat – s-au înregistrat și în domeniul arhivelor. Dislocările unor instituții și întreprinderi din spațiul natal, în altul improvizat și temporar, efectul bombardamentelor, sistematice sau întâmplătoare, asupra unor zone populate sau strategice, acolo

¹³ D.J. Caraș-Severin A.N., fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 42/1923, f. 6.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 46/1928, f. 4.

¹⁵ Ioachim Miloia, *loc.cit.*, p. 86.

¹⁶ D.J. Caraș-Severin A.N., fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 10/1931, f. 18.

¹⁷ *Ibidem*, f. 16.

unde ființau creatori de arhive mai mari sau mai mici, au dus la dispariția unor fonduri arhivistice oricând valoroase, prin varietatea de informații pe care le puteau furniza în timp.

În județul Caraș-Severin, cu ocazia înfruntărilor armate dintre trupele germane și cele sovietice au fost distruse clădiri publice care adăposteau valoroase arhive. O asemenea bătălie a avut loc în localitatea Bozovici, în ultimele zile ale lunii august 1944, când a fost distrusă integral Arhiva de carte funciară pentru toate localitățile din Valea Almăjului, pricinuind greutăți imense în reconstituirea dreptului de proprietate pentru o lungă perioadă de timp. Arhivele distruse în incendiul devastator provocat asupra cazărzii grănicerești din Bozovici conțineau documente create începând cu anul 1853.

Incartiruirile forțate în localurile de școală au avut și ele efecte negative asupra stării arhivelor. Directorul școlii primare din Zăguzeni, în chestionarul înaintat filialei din Cluj a Academiei Române, la 2 decembrie 1949, arăta că au fost distruse de către armată, în timpul războiului, matricole școlare¹⁸.

5. *Evenimentele din decembrie 1989*, crearea unui vid de autoritate, pe o mai lungă perioadă de timp, începând din 22 decembrie 1989, au favorizat distrugerea unor importante fonduri arhivistice. În județul Caraș-Severin au fost distruse în totalitate arhivele create de Miliția orașului Caransebeș, Procuratura locală, Arhiva notarului public dr. Gheorghe Repede, din perioada interbelică, aflată în păstrarea Notariatului de Stat Caransebeș, ca și părți din arhivele curente ale Judecătoriei locale, cărții funciare și Notariatului de Stat. În momentul părăsirii sediului fostei Securități și a Miliției orașenești din Caransebeș, aflate în aceeași clădire, arhiva creată de fosta Securitate fusese, în cea mai mare parte, distrusă și incendiată.

Au căzut pradă incendiului și alte arhive ale autorităților administrative din Banat, precum: o bună parte din arhiva Primăriei orașului Bocșa, constând din registre de stare civilă pe anii 1895-1989, cantități importante din arhiva Serviciului financiar, registre agricole și documentele Serviciului de arhitectură și sistematizare, cea mai mare parte a arhivei Primăriei comunei Ciudanovița cu documente definitiv pierdute pentru perioada 1951-1989, apoi registrele de stare civilă dintre anii 1895-1989, ale aceleiași localități. Dar cea mai mare pierdere s-a înregistrat la Lugoj, prin dispariția unei bune părți a fondului creat de Primăria locală.

O asemenea tristă atitudine distructivă a dus la paradoxala situație ca arhiva creată de Primăria orașului Caransebeș să fie în zilele noastre singurul fond arhivistic al unei instituții administrative orașenești, din această provincie, păstrat cu infime pierderi până în zilele noastre.

Suntem convinși că și fondul arhivistic creat de Partidul Comunist Român a cunoscut distrugeri pe care nu le putem aprecia nici cantitativ și nici calitativ,

¹⁸ *Ibidem*, fond Pretura plasei Sacul, dosar 11/1949, f. 18.

dar pe care le intuim sau le putem susține prin argumente comparative. După preluarea fondului creat de Comitetul județean Caraș-Severin al P.C.R. și ordonarea lui, mai ales pentru perioada 1986-1989, am sesizat lipsa unor importante categorii de documente aparținând unor compartimente sensibile ale acestui organism politic, omnipotent în societatea românească, și anume: suita de dosare create de sectorul Probleme speciale, cât și cele ale Sectorului de cadre și probleme statutare, cu mulțimea de dosare cuprinzând rapoarte și informații ale organelor de Securitate și Procuratură.

6. În deplină legătură cu evenimentele din decembrie 1989, înregistrate mai ales în lumea orașelor și a unor centre industriale situate în mediul rural, se află *atitudinea față de Cooperativele Agricole de Producție*, cauzată de dorința ca cei care fuseseră obligați cu decenii în urmă să se înscrie în „colhozurile” românești să poate redeveni proprietari, fie ci, fie urmașii acestora. Se pare că nu peste tot s-a înregistrat o cale amiabilă de rezolvare a dizolvării C.A.P.-urilor. Pe de altă parte, suprafețe importante din zestrea funciară fuseseră înstrăinate sau căpătaseră o altă destinație și, în aceste condiții, pe fondul neînțelegerilor dintre cooperatori pentru împărțirea zestrei comune, au apărut ca fenomene frecvente jaful, furtul și distrugerea. De distrugere au avut parte și arhivele create de aceste cooperative, intenționându-se ca unele documente să dispară tocmai pentru a nu se putea reconstitui patrimoniul real și posibil de împărțit printr-o hotărâre a foștilor membri. Și cum nimeni nu a mai avut nici timpul și nici priceperea necesare pentru a separa acele documente care ar fi reliefat adevărata avere obștească, s-a purces, dintr-un instinct primar și premeditat, la distrugerea totală a urmelor, începând cu arhivele. În județul Caraș-Severin asemenea situații s-au înregistrat în comunele Brebu, Zorlențu-Mare, Naidăș ș.a.. Oferim și două exemple din județul vecin, Timiș, unde o soartă asemănătoare au avut arhivele C.A.P. din localitățile Răchita și Chevereșul Mare.

Consecințele unor asemenea distrugereri sunt incalculabile în acest moment. Pe de o parte, este exclusă posibilitatea întocmirii oricărui studiu monografic temeinic asupra unei localități cooperativizate după 1949 sau după 1960 fără documentele care să ajute la o analiză lucidă asupra impactului dintre proprietatea colectivă impusă și evoluția satului românesc, sub toate aspectele sale, în perioada 1949-1989. Pe de altă parte, pentru cei care au fost cooperatori, iar singurele lor dovezi de participare la muncile prestate în asemenea unități au dispărut odată cu arhivele, a început calvarul unei existențe nesigure și din ce în ce mai grele fără o cât de mică pensie, justificat așteptată la bătrânețe.

II. Lipsa legislației arhivistice; nerespectarea celei existente; lipsa spațiilor de depozitare

Pentru Banat, perioada 1921-1925, în privința păstrării arhivelor, este una a apelurilor la protecția arhivelor, în condițiile lipsei unei legi organice în domeniu. Rareori Prefectura județului Caraș-Severin sesiza proasta administrare a arhivelor create de oficiile pretoriale și comunale, unde se înregistrau chiar furturi din arhive, funcționarii acestora fiind făcuți responsabili pentru iregularitățile privind administrarea arhivelor¹⁹.

Chiar și după votarea Legii Arhivelor Statului, din anul 1925, Banatul s-a aflat într-o poziție defavorizată, deoarece Direcția Arhivelor Statului din Cluj nu putea, prin personalul de care dispunea, să acopere și zona sud-vestică a țării, deținătoare – încă – a unui bogat fond arhivistic, creat și de unele instituții specifice numai Banatului (Comandamentul Militar Bănățean, Direcția Montanistă Bănățeană, Regimentul de graniță nr. 13 româno-bănățean și Comunitatea de avere a fostului Regiment de graniță nr. 13 româno-bănățean din Caransebeș).

Relațiile dintre instituția Arhivelor Statului și creatorii de documente din Banat, îndeosebi cu autoritățile administrative, s-au rezumat la informări sumare și unele constatări negative privind administrarea arhivelor, la consemnarea unor răspunderi și la câteva sfaturi practice. Din acest punct de vedere, relevantă este adresa Ministerului de Interne – Direcțiunea Administrației Generale și Locale, din 22 septembrie 1930, către prefecturile de județe, prin care se comunicau unele sesizări ale Arhivelor Statului privind distrugerea arhivelor vechi create de unele prefecturi și primării din Transilvania (inclusiv Banatul – n.n.), Bucovina și Basarabia, „*parte din cauza nepriceperii, parte din cauza neglijenței sau sub pretext că localurile acelor autorități ar fi neîncăpătoare*”, precizându-se că „*pachete întregi cu acte vechi de cea mai mare valoare pentru cunoașterea trecutului nostru sunt scoase din arhive, distruse sau vândute, fără ca cei ce făptuiesc astfel de nelegiuri să fie făcuți răspunzători*”²⁰.

Cauzele distrugerii sau ale dispariției treptate a actelor de mare valoare se regăsesc și într-o circulară a aceluiași for, datată 11 iulie 1931, care subliniază refuzul unor comune urbane și rurale de a preda Arhivelor Statului „*actele de un interes deosebit depistate în unele inventare arhivistice*”. Se cerea ca actele scrise cu caractere chirilice, pentru Vechiul Regat, sau în latina medievală, pentru Transilvania și Banat, să fie predate Arhivelor Statului, care aveau obligația să le păstreze și să elibereze copii legalizate celor interesați²¹. În același an, Arhivele Statului depistaseră o modalitate oarecum legalizată de distrugere a vechilor

¹⁹ *Ibidem*, fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 41/1921, f. 1.

²⁰ *Ibidem*, fond Prefectura județului Caraș, inv. 115, dosar 5/1930, f. 1.

²¹ *Ibidem*, dosar 10/1931, f. 1.

arhive. Prin câteva ordonanțe ale Consiliului de Miniștri, emise în anii 1926 și, respectiv, 1929, societatea de binefacere „Asociația cercurilor de gospodine” și, respectiv, „Societatea pentru ocrotirea tinerelor fete” erau împuternicite să primească maculatura provenită în urma selecționării arhivelor. Dar Direcția Generală a Arhivelor Statului a constatat că unele autorități publice au predat acestora, fără nici un discernământ, actele create între 1832 și 1865. De altfel, documentul care ne relatează despre aceste fapte de distrugere consemna lipsa unor norme pentru preluarea documentelor de către cele două asociații²². Se pare că asociațiile respective au activat mai mult în Vechiul Regat.

Ordine ulterioare acestuia (Jurnalele Consiliului de Miniștri nr. 830/1932, 190/1935 și 588/1936) încearcă să stopeze fenomenul consemnat mai sus, întărind atribuția de control a Arhivelor Statului înainte de vânzarea propriu-zisă a documentelor. La cele două asociații abilitate să cumpere hârtia provenită din arhive, se alătură, în 1936, și Oficiul pentru vânzarea hârtiei. Într-un document din anul 1938 se precizează rolul acestui oficiu, care a fost creat „numai în scopul de a înlătura orice intermediar particular de la acapararea cantităților de maculatură de care dispune statul, județul sau comuna”²³.

Să subliniem și faptul că înființarea unei subdirecții a Arhivelor Statului la Timișoara, în anii 1936-1937, datorită lipsei de personal în raport cu importanța și starea arhivelor din provincie, a perpetuat până la începutul deceniului al șaselea situațiile anterioare, doar de consemnare a existenței unor arhive importante la deținători sau creatori și de atenționare asupra unor consecințe (niciodată aplicate) în caz de încălcare a Legii Arhivelor Statului.

Faptul că în Banat (sub)direcția regională a Arhivelor Statului și-a făcut destul de timid simțită prezența este dovedit și de corespondența purtată cu creatorii de documente. Până în anul 1948, urmele documentare ale relațiilor firești cu instituțiile deținătoare de importante fonduri arhivistice din județul Caraș-Severin lipsesc.

Grigore Popiți, unul dintre cunoscătorii Arhivelor Banatului, a inspectat, la 28 iunie 1948, arhiva aflată în păstrarea Primăriei orașului Caransebeș, constatând o mare dezordine în cele două fonduri deținute de aceasta: Arhiva Regimentului de graniță nr. 13 româno-bănățean (1785-1872) și fondul propriu creat de Primărie între 1873-1948. Cel care era investit cu funcția de director al Arhivelor Statului din Banat hotărăște să coordoneze activitatea de ordonare și selecționare a celor două fonduri, pentru care, în final, trebuia să se întocmească inventare arhivistice²⁴.

Insuficiența spațiului de depozitare la Timișoara, coroborată și cu lipsa de înțelegere

²² *Ibidem*, fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 10/1931, f. 5.

²³ *Ibidem*, f. 12.

²⁴ *Ibidem*, dosar 2/1941, f. 361-363.

a autorităților timișorene de a consolida instituția Arhivelor Statului în Banat, îl determină pe Grigore Popiți să propună Primăriei orașului Caransebeș ca propriul depozit de arhivă să devină depozit local al Arhivelor Statului, utilizându-se în continuare tot personalul Primăriei. Totodată, se propunea ca în acest depozit să fie aduse și alte fonduri arhivistice: cel creat de Comunitatea de Avere (pe atunci fond deschis – n.n.), cât și alte arhive create de societăți economice și de binefacere „care ar putea fi predate spre păstrare în depozitul Arhivelor Statului, spre mai bună conservare în folosul cercetărilor istorice”.

Grigore Popiți încheia scrisoarea din 4 octombrie 1948 în mod optimist în ceea ce privește colaborarea cu Primăria orașului Caransebeș: „Suntem siguri că din această colaborare știința va avea mare folos, iar orașul Caransebeș o instituție culturală de stat nouă, necesară și corespunzătoare cerințelor vremii”²⁵, fapt împlinit abia la 1 octombrie 1951.

Între anii 1945-1951, Legea Arhivelor din 1925 a fost considerată „burgheză” și inacceptabilă în noile condiții politice ale României, devenită, între timp, republică populară. În consecință, până la apariția Decretului nr. 17/1951, multe ministere și-au „făurit” propria politică arhivistică. Exemplificăm cu ordinul aberant al Ministerului Silviculturii nr. 2045/1950, prin care arhiva veche putea fi reutilizată ca hârtie concept, sau putea fi predată fabricilor de hârtie, cu condiția ca să fie verificată de o comisie centrală ministerială.

Specialiștii Arhivelor Statului erau excluși de la o activitate de maximă responsabilitate: selecționarea arhivelor de la creator sau deținător. Cum s-a aplicat acest ordin la unitățile subordonate aflăm din documentele păstrate în arhiva Comunității de Avere din Caransebeș, relatându-ni-se despre incendierea unei bune părți din arhiva creată de Ocolul silvic Ohababistra, aparținând Comunității de Avere, inclusiv cea creată între anii 1946-1949²⁶, fără ca vreo comisie ministerială să verifice categoriile de documente distruse.

III. *Dinamica instituțională pe teritoriul național*

Teritoriul locuit de români a cunoscut actul de modernizare în plan instituțional începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, continuând până în zilele noastre. Opțiunile, atitudinile, lipsa de conservare a unor structuri politico-administrative sau, în anumite momente, adaptarea la situații politice conjuncturale au impus o anume dinamică a instituțiilor statului, implicat a celor economice.

Atât câștigurile cât, mai ales, neîmplinirile s-au repercutat în planul păstrării, abandonării sau distrugerii unor arhive create de instituții reprezentative.

²⁵ *Ibidem*, dosar 2/1948, f. 13.

²⁶ D.J. Caraș-Severin A.N., fond Comunitatea de Avere Caransebeș, dosar 1/1951, f. 156, 179.

Fără să vrem, atacăm și acea mentalitate conform căreia tot ceea ce a aparținut trecutului este perimat și se impune a fi distrus chiar (și mai ales în plan documentar). Dacă adăugăm concepția proletcultistă a deceniilor cinci și șase ale acestui secol, avem imaginea nu numai a dinamicii instituționale ci și a marilor abandonări și distrugerii de arhive, care se înregistrează în aceste decenii.

Întorcându-ne în trecutul nu tocmai îndepărtat, argumentăm cele enunțate cu fapte și atitudini din Banatul de Sud. În anul 1872, este desființat, printr-o patentă imperială, Confiniul Militar Bănățean, încetându-și activitatea regimentele de graniță cu reședințele la Caransebeș, Biserica-Albă și Pancevo. Pe parcursul anilor, arhiva creată de fostul Regiment de graniță nr. 13 româno-bănățean din Caransebeș a fost disputată de Comunitatea de Avere a fostului Regiment confiniar de graniță nr. 13 și de Primăria orașului Caransebeș, ultima ca depozitară a acesteia pe perioada 1873-1951. Cert este că în această perioadă s-au distrus documentele create între 1768-1851 de către comanda regimentară, cu excepția registrelor de intrare-ieșire și a opiselor alfabetice. În această dispută a intervenit însuși prefectul Cornel Corneanu, în anul 1924, bun cunoscător al stărilor din fosta graniță militară bănățeană, care a impus păstrarea la Primărie²⁷ a arhivei regimentului.

Schimbările de ordin politic de după 23 august 1944, aplicarea Legii de reformă agrară din 1945 și a legilor privind colaboraționismul cu armatele ostile Uniunii Sovietice și-au arătat efectele și asupra *păstrării unor colecții de documente* create de nobilimea maghiară din Banat. Una dintre acestea a fost cea a familiei Iakabffy din Zăguzeni, care, datorită vastei biblioteci păstrate la sediul domenal și a colecției de documente familiale, se situa printre cele mai respectate familii din Transilvania și Banat până în anul 1918, dar și după. În anul 1949, Gospodăria Agricolă de Stat din Zăguzeni a preluat două lăzi de documente aparținând lui Elemer de Iakabffy, compusă din scrisori, acte familiale, acte ale moșiei ș.a. În chestionarul înaintat Preturii plasei Sacul, în 1949, se precizează că printre documente s-ar fi aflat și câteva cronici²⁸. După mărturiile unor foști activiști culturali din perioada 1950-1968, această arhivă ar fi fost distrusă.

Mutarea pripită a sediilor unor instituții dintr-o localitate în alta, fără o logistică necesară, a atras după sine abandonarea și apoi distrugerea unor arhive. Este cazul arhivei Inspectoratului minier de la Oravița, mutat la Lugoj, a arhivelor fostelor oficii ale Casei Asigurărilor Sociale din Reșița și Oravița, desființată la începutul anului 1949.

²⁷ *Ibidem*, fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 40/1924, f. 3-5.

²⁸ *Ibidem*, fond Pretura plasei Sacul, dosar 11/1949, f. 22.

Mi se relatează, printre altele, despre distrugerea prin incendiere a documentelor care conștințeau calitatea de demnitate a membrilor familiei Iakabffy, concomitent cu dispariția, prin aceeași metodă, a unor obiecte de artă.

În această „dinamică” înscrinem măsurile de *rearondare a instituțiilor administrației de stat*, din anul 1968, a unităților agricole cooperatiste, din anul 1977, a unităților judecătorești, silvice și agricole, dintre anii 1952-1990, când arhivele unor instituții a căror activitate a încetat prin unificarea cu altele similare au fost lăsate la vechile sedii, cu consecințele de acum cunoscute.

În anul 1968 s-au înregistrat mutații importante în structura administrativ-teritorială a României. Reaparitia județelor pe harta patriei, renunțarea la structuri nefirești tradițiilor istorice românești, precum regiunile și raioanele, au avut efecte nedorite asupra arhivelor. Noua organizare administrativ-teritorială a impus și o comasare a mai multor comune ca unități distincte existente anterior. La noile (sau mai vechile) sedii ale consiliilor populare comunale nu erau asigurate condiții materiale pentru aducerea fondurilor arhivistice create de instituțiile care își încetaseră activitatea. Acestea au fost abandonate, ani de-a rândul, fie în vechile sedii, fie în alte spații improvizate. Din vechile fonduri au fost aduse acele categorii de documente de utilitate practică imediată: matricolele de impunere, registrele agricole, evidențele cadastrale și registrele de stare civilă.

Vom motiva o asemenea atitudine de abandon, de multe ori sinonimă cu distrugerea, prin lipsa spațiului. În vechiul local al Consiliului Popular al comunei Păltiniș nu s-a putut aduce arhiva creată până în 1968 de Sfatul Popular al comunei Delinești (desființat), care fusese mutată în sediul căminului cultural, într-un spațiu propice numai distrugerii. Intervențiile arhiviștilor caraș-severineni au salvat fondul.

Din păcate, o arhivă a dispărut în întregime în vara anului 1968 în comuna Turmu-Ruieni, unde, la indicația instructorului teritorial al P.C.R., a fost scoasă în curtea Consiliului Popular întreaga arhivă a Notariatului cercual Borlova, cu documente create între 1873-1949, și a fost arsă pentru a înlesni amenajarea unei camere oficiale destinată delegaților Partidului Comunist. Am fost martorul ocular al dezastrului, fără ca să pot interveni în vreun fel. Nici arhiva creată de Sfatul Popular al comunei Mercina, atașată comunei Vărădia, nu s-a păstrat, distrugerea petrecându-se pe raza localității Mercina la puțina vreme după desființarea instituției Sfatului Popuiar. Un proces similar de lentă distrugere a unor fonduri arhivistice din aceeași categorie continuă și astăzi, condițiile materiale nefiind schimbate la unii deținători nici după 30 de ani de la desființarea sfaturilor populare.

IV. Efectele Legii naționalizării din 11 iunie 1948

În pofida celor scrise în anumite tratate și manuale de istorie, economiei românești din perioada interbelică nu i se poate pune calificativul de subdezvoltată sau slab dezvoltată. O incursiune, fie și sumară, în istoria perioadei interbelice, prelungită până la 11 iunie 1948, probată cu documentele create de

secțiile de firme sociale ale tribunalelor sau de cele ale camerelor de comerț și industrie, permite o redimensionare a problematicii la parametri reali. Din păcate, arhivele create de întreprinderile naționalizate nu s-au bucurat, în perioada imediat următoare, de atenție din partea unităților împuternicite să administreze aceste valori documentare. Primele semnale ale dezinteresului pentru asemenea arhive apar în circulara Ministerului Afacerilor Interne din 23 septembrie 1948, prin care primăriile de municipii și orașe, ca și prefecturile trebuiau să acorde o mare atenție conservării unor asemenea arhive²⁹ (fiind vorba despre arhivele morilor, carierelor și exploatărilor de materiale de construcții, fabricilor de var naționalizate ș.a.), care, în 1949, au stat la baza creării întreprinderilor de gospodărie și industrie locală, subordonate comitetelor provizorii și mai apoi sfaturilor populare. Pe baza evidențelor de preluare am putut constata că în județul Caraș-Severin nu ni s-a transmis decât arhiva unei singure mori, și aceasta cuprinzând numai state de plată, dispărând însă fonduri arhivistice importante, inclusiv cea a Asociației micilor morari din Oravița³⁰, constituită ca asociație județeană.

Evidența fondurilor economice intrate în depozitele Arhivele Naționale, având în vedere amploarea actului de naționalizare, urmat de o dispersie și divizare a unităților, se poate realiza cu ajutorul registrelor de înregistrare a firmelor din cele două categorii de fonduri amintite mai sus. Abia după un asemenea studiu comparativ putem stabili proporțiile pierderilor de arhive economice.

În județul Caraș-Severin, ca urmare a abandonării arhivelor de la instituțiile naționalizate, s-au constatat următoarele:

1. Au dispărut pentru totdeauna importante arhive bancare, printre care și cea a Băncii „Orăvițana” din Oravița. În anul 1936, arhiva acestei bănci, cu documente create începând cu 1894, era catalogată de Ioachim Miloia drept „*interesantă din punct de vedere cultural-național*”. Același om de cultură bănățean amintește și de arhiva Casei de păstrare din Oravița, creată în 1860³¹. Apoi mai trebuie amintită Casa de păstrare „Bocșana” din Bocșa-Montană, a cărei arhivă este pentru totdeauna pierdută. Este posibil ca filialele și agențiile Băncii Naționale a României, împuternicite cu preluarea acestor fonduri, să fi declanșat această distrugere în perioada imediat următoare, considerându-le ca perimate.

2. Alte fonduri arhivistice au fost date spre păstrare unor întreprinderi create după constituirea raioanelor, în 1950, ca întreprinderi raionale de industrie locală. Soarta multora dintre acestea a fost asemănătoare cu a băncilor

²⁹ *Ibidem*, fond Primăria orașului Reșița, dosar 2/1948.

³⁰ *Ibidem*, fond Prefectura județului Caraș, dosar 33/1949.

³¹ Ioachim Miloia, *loc. cit.*, p. 92.

consemnate mai sus. În această categorie includem firmele producătoare de materiale de construcții sau de produse alimentare ș.a.

V. *Mentalități și concepții privind valoarea arhivelor*

Anumite mentalități privind arhivele românești, dăunătoare acestora, sunt semnalate și în Apelul distinsului istoric David Prodan. Se amintește în Apel de abandonarea arhivelor prin poduri și pivnițe, de lipsa de spațiu, de vânzarea către persoanele neautorizate, chiar de neînțelegerea rolului pe care l-au jucat arhivele în cunoașterea adevăratei istorii a poporului român. Pentru a înțelege optica privind arhivele, într-o perioadă de transformări impuse din afară, reproducem un pasaj din Apel: „*Actele vechi sunt considerate adesea doar niște inutile rămășițe ale trecutului, niște mărturii supărătoare ale exploatării, ale unei exploatări și ale unui trecut care trebuie să dispară. Despre actele noi, în schimb, se spune obișnuit că ele nu sunt documente istorice, că sunt doar niște hârtii administrative, care, după ce și-au îndeplinit misiunea, pot să fie nimicite fără pagubă*”³². Pentru fiecare din cele două aspecte semnalate se pot găsi suficiente exemple.

Corespondența purtată între prefecturile de județe și preturi, primăriile orașenești și cele comunale ne-a permis să stabilim câteva atitudini și mentalități privind arhivele:

1. Considerarea ca foarte importante doar a documentelor de stare civilă, a registrelor, hâriilor și foilor cadastrale³³, în detrimentul altora, la fel sau chiar mai importante.

2. În corespondența purtată de autorități se utilizau adeseori termeni care nu îndemneau la păstrarea arhivelor (ex.: „*hârtii*”, „*scripte vechi fără valoare materială*” ș.a.)³⁴ ci, dimpotrivă. Notariatul cercual Ohababistra, județul Severin, raporta, la 2 noiembrie 1939, că depozitul de arhivă este aglomerat cu hârtie și registre vechi, „*care nu mai sunt de nici un folos*...”³⁵. Este dat astfel răspunsul la întrebarea privind cauzele dispariției arhivii Primăriei comunei Ohababistra începând cu anul 1873 și cea a Notariatului sus-amintit.

3. Considerarea unor fonduri arhivistice, în totalitatea lor sau a unor părți care au acoperit o perioadă istorică distinctă din punct de vedere politic, ca nocive și – drept urmare – nefolositoare istoriei naționale. A existat și un ordin privind necesitatea distrugerii arhivelor scrise în limba maghiară. O asemenea idee a aparținut prefectului de Severin, care, în septembrie 1942, a emis un ordin, după ce s-a constatat că arhivele și birourile de pe raza județului sunt pline de

³² D.J. Caraș-Severin A.N., fond Pretura plasei Sacul, dosar 11/1949, f. 68.

³³ *Ibidem*, fond Prefectura județului Caraș, dosar 5/1930.

³⁴ *Ibidem*, fond Pretura plasei Caransebeș, dosar 46/1931, f. 4.

³⁵ *Ibidem*, dosar 55/1939, f. 5.

dosare și cărți ungurești, ce viza descongestionarea arhivelor, „*pentru a șterge orice urmă a prezenței pe aceste meleaguri a foștilor asupritori unguri*”. Se cerea ca „*toate actele ce nu prezintă vreun interes național sau istoric și în special toate bibliotecile ungurești*” să fie scoase din arhivele comunelor³⁶. Efectul acestui ordin a fost dezastruos, căci majoritatea notariatelor cerțuale și a primăriilor comunale au purces la o selecționare fără discernământ, distrugând, cu excepția registrelor de stare civilă și a evidențelor cadastrale, cea mai mare parte a documentelor create până în anul 1919, inclusiv. Se păstrează și un răspuns la ordinul de mai sus, cel al Primăriei comunei Buchin, care a raportat că a scos din arhivă „*cărți și acte ungurești și câteva românești ce nu au mai prezentat nici o importanță pentru administrație*”. Se raporta că s-a eliminat o cantitate de 600 kg, depusă apoi la pretura din Caransebeș³⁷. Prin această măsură a dispărut în totalitate arhiva Primăriei comunale, creată între anii 1873-1919. De un tratament asemănător a avut parte și arhiva creată de Comitetul orașenesc Moldova-Nouă al Partidului Comunist Român între 1968-1989, distrusă de funcționarii Primăriei, după data de 18 august 1991. Am amintit mai sus și de soarta pe care au avut-o multe fonduri arhivistice create de unitățile agricole cooperativiste. Asupra acestora s-a abătut furia foștilor membrii ai C.A.P., conduși de lideri de ocazie, apăruiți în perioada 22 decembrie 1989 – ianuarie 1990.

VI. Lipsa de pregătire a personalului administrației de stat și păstrarea arhivelor

Cele relatate mai sus ne-au dovedit, fără ca să generalizăm, că unii prefecți, prim-pretori, notari și primari nu au înțeles adevăratul rol al arhivelor publice, încadrându-le adeseori în categoria bunurilor perimate, lipsite de orice interes.

Din păcate, acest fenomen s-a accentuat după anul 1948, când aparatul de stat a fost, în bună parte, epurat, când majoritatea notarilor de la notariatele cerțuale au fost înlocuiți cu secretari ai sfaturilor populare având o pregătire total necorespunzătoare unei asemenea funcții publice. Politizarea excesivă a instituției Sfatului Popular, încadrarea cu personal lipsit de pregătire profesională administrativă s-au repercutat negativ asupra fondurilor arhivistice pe care le-au moștenit și urmau să le gestioneze. Pe baza evidențelor unor fonduri ajunse în depozitele Arhivelor Naționale, a unor rapoarte și evidențe anterioare, care pot fi comparate, putem reface, în timp, ceea ce au însemnat pentru arhive primii ani de aplicare a Legii sfaturilor populare. Distrugerile masive ale arhivelor create anterior actului de la 23 august 1944 l-au determinat pe David Prodan să tragă

³⁶ *Ibidem*, fond Primăria orașului Caransebeș, dosar 10/1931, f. 2.

³⁷ *Ibidem*, fond Pretura plasei Caransebeș, dosar 60/1942, f. 6.

semnalul de alarmă, în 1949, că arhivele vechi sunt privite doar ca „*inutile rămășițe ale trecutului*” și „*mărturii supărătoare ale exploatării*”.

VII. Efectele crizei de hârtie

În perioada 1947-1953, la criza de personal calificat, care să apere cu cerbicie urmele trecutului păstrate în depozitele de arhivă, s-a adăugat și lipsa acută de hârtie, care a îndemnat la refolosirea vechilor documente pentru redactarea altora noi.

Nu este depozit de arhivă din structura Arhivelor Naționale unde să nu se găsească documente vechi utilizate pentru redactarea altora noi, în perioada amintită mai sus. Au căzut pradă unor asemenea situații limită arhivele judecătorești, mai ales cele create înainte de 1918, apoi părți de fonduri arhivistice create de instituții ale administrației de stat. Pentru județul Caraș-Severin, din multe exemple care pot fi înșirate reținem câteva: dispariția, prin reutilizare, a unor părți din arhivele create de Primăria comunei Grădinari și Primăria comunei Copăcele.

Legiunea de jandarmi Severin ca și unele sectoare de jandarmi au utilizat, la redactarea unor documente, fondurile arhivistice create de structurile locale ale Grupului Etnic German. În consecință, documentele create de această asociație cu caracter etnic au fost distruse pentru totdeauna.

O soartă identică au avut, între 1950-1955, documentele fostelor oficii ale Casei Asigurărilor Sociale din Reșița și Oravița, fiind reutilizate de Prefectura județului Caraș și de Sfatul Popular al raionului Oravița la multiplicarea și difuzarea corespondenței proprii. În toate situațiile de mai sus s-a pornit de la „inutilitatea” documentelor, ca urmare a dispariției instituției creatoare. În locul distrugerii directe s-a ales calca reutilizării, echivalentă tot cu distrugerea. Arhivistul din zilele noastre greu ar putea să urmărească, în întregime, fenomenul disparițiilor a numeroase fonduri arhivistice, specifice unor perioade istorice din istoria modernă și contemporană a României, însă o asemenea preocupare este proprie numai unui asemenea specialist.

*
* *
*

Pornind de la o afirmație, verificată în timp, a lui Aurelian Sacerdoțeanu că distrugerile de arhivă au la bază unele cauze voite și altele întâmplătoare³⁸, constatăm că efectele acestor distrugerii sunt din cele mai imprevizibile. Fără bază

³⁸ Aurelian Sacerdoțeanu *Arhivistica*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 251-252.

documentară istoria unui popor este mai săracă, iar în momentele de cumpănă lipsesc argumentele probatorii.

Lipsa documentelor, dispariția fondurilor arhivistice dintr-o epocă istorică sau alta alterează înțelegerea și interpretarea fenomenelor istorice în ansamblul lor, dar și privitye izolat.

Slujitorilor de astăzi ai Arhivelor Naționale le revine greaua sarcină de a remodela imaginea instituției, având în vedere rolul pe care îl joacă în societate ca gestionar al tezaurului documentar creat între hotarele statului român. Orice timp pierdut în ceea ce privește capacitatea reală de depozitare, personalul calificat, posibilitatea de prelucrare a informațiilor furnizate de documente contribuie, fatalmente, la întârzierea cunoașterii adevăratei istorii a poporului român. Arhivistica românească trebuie, la acest sfârșit de mileniu, să facă pasul decisiv de la preclasic la modernitate.